

A lengyelség végletei

– részlet az *Időm* Gombrowiczsal c. készülő könyvből –

Első bejegyzés

„A katolicizmust, ahogy Lengyelországban történelmileg kialakult, úgy értelmezem, hogy a hívő az elviselhetetlen terheket valaki másra – az istenre hárítja át.” (Gombrowicz, 1956)

„Le kell rombolnunk a saját történelmünket, hogy kizárólag a jelenünkre támaszkodjunk – mert éppen a történelem a mi öröklött terhünk, mely mesterkélt képet közvetít a számunkra önmagunkról, hogy hozzáidomítson a történelmi dedukcióhoz, ahelyett, hogy saját valóságunkat élhetnénk. A legfájdalmasabb azonban az lesz, hogy a bennünk élő lengyel stílust, lengyel szépséget kell megítádnunk, másik félgömbünkől, másik pólusunkból kell új mitológiát és új erkölcsöket formálnunk – szépségünket oly módon kell kitágítanunk és gazdagítanunk, hogy a lengyel két ellentmondásos alakká eshessen szét – azzá, aki ő ma, és azzá, aki bensőleg legyőzi önmagát.” (Gombrowicz, 1954)

„A lengyel katolicizmust, különösképpen a 19. században egy olyan ország történelmi helyzete alakította ki, mely különféle hitfelekezeti országokkal határos, vagyis ez a katolicizmus a protestáns Poroszországgal és az ortodox Oroszországgal szembeni ellenállás terméke. Az egész lengyel kultúra a Vatikán befolyási övezetében fejlődött ki, és még az átmeneti reformerjedés sem volt kivétel, mert a nagy viszály nem szüntette meg, inkább még növelte is az érdeklődést a pápaság iránt. Amikor az állam bukása után a sértett nemzeti érzés felindult, egyenlőségi jelet tettek a »lengyel« és a »katolikus« fogalma közé. ... A vallás tehát olyan intézménnyé vált, mely megőrizte a nemzeti sajátosságokat. ... Ez az erős összetartozás [a cári – E. I.] Oroszországot, melynek nem sikerült Lengyelországot megérintenie, a kétségbeesésbe kergette. De Lengyelország nagy árat fizetett azért, hogy szilárdan ellenállt a kívülről jövő nyomásnak: ahol nem választható szét a nemzeti és a vallásos hagyomány, ott a vallás társadalmi, konzervatív és konformista hatalommá válik; mihelyt szét akarjuk törni a környezetünk által ránk erőltetett láncokat, meg kell támadnunk a vallást.” (Milosz, 1960)

„A lengyelek vagy a fogyasztói társadalom részévé válnak, és ebben a szférában az utolsó helyet foglalják el, vagy döntő szerepet vállalhatnak Európa nagy, mely, eredeti tradíciójának újralfedezésében, és egyidejűleg a szabad piac és a szolidaritás példáját nyújthatják kontinensünknek.” (Karol Wojtyła, 1991)

Karol Wojtyła utazási szenvedélyét régebben lengyelségének tulajdonítottam. Mint lengyel állampolgárnak a tényleges létező szocializmus körülményei közt kevés lehetősége volt a turistáskodásra, így hát amikor állampolgárságot cserélt, sőt mi több, rögvest államfő is lett, ami meglehetősen anyagi függetlenséget biztosított a számára, rögvest élt az alkalommal, és vad utazgatásba fogott, hogy élete alkonyán behozza még, amit ifjan elmulasztott. Megértően bólogattam, én is imádom utazni, egy-egy poty repülőútért én is megpuszlnám bármely afrikai repülőter kifutópályájának betonját a kamerák előtt.

Egyszóval rokonszenvem a lengyel kolléga iránt (elvégre Wojtyła úr drámáiróként kezdte) mélyről fakadt, amikor még azt hittem, hogy őt is az ismeretlen tájak szerelme vonzza a világ minden részébe, a négy égtáj iránt. Idővel azonban halk gyanú támadt bennem, mely fokozatosan erősödve kezdte elrágdosni rokonszenvem gyökereit. Észre kellett vennem ugyanis, hogy nem élvezetből utazik, sőt mi több, határozottan ellensége minden rendű és rangú élvezetnek. Wojtyła urat térítői

buzgalom kergeti végig a világon, prédikál trópusi hőségben, hideg novemberi esők zuhanya alatt és túlzásfolt, levegőtlen hodályokban is. Ideje sem lehet arra, hogy megfürdesse lelkét egy-egy váratlan táj szépségében vagy idegen nagyvárosok forgatagában, minden perce beosztva, értekezletek, protokolláris tennivalók, szájából sok nyelven pereg a szó. Együtt rezeghetnék ezzel a buzgalommal, hiszen a szakmai megszállottság tőlem sem idegen – miért készlet akkor egyre elfojthatatlanabb ellenérzésre szorgalmas személye?

A tüneteket jó pár éve konstatáltam először, amikor Dél-Amerikában fellépett a szabadságteológia hívei, és általában a politizáló papok ellen. Azt mondta, hogy a papok dolga nem a politikai harc, hanem a lelkek gondozása. Ugyanebben az időben Lengyelországban közvetve és közvetlenül politikai ellenállásra bátorította az Egyházat és a hívőket is. Köztudomású, hogy a lengyel – és általában a kelet-európai – nyomor a pártállamok idején paradicsomi állapotnak fogható fel nem egy lázongó dél-amerikai állam *slum*-jein és ültetvényein tapasztalható életkörülményekhez képest. A szociális ellentétek égbekiáltóak itt, és a status quo fennmaradását a hatalom olyan gyilkos eszközökkel biztosítja, amelyek nem Giereknek és Jaruzelskinek, hanem magának Sztálinnak a módszereivel is vetekszenek. Nekem nagyon nem tetszett, hogy Wojtyła úr két mércével mér, és a nem kommunista uralom ellen harcoló papokat szankcióval sújtja, lengyel kollégáikat viszont ugyanezért a mennybe meneszti. Helyesebbnek tartottam volna, ha mindkét geopolitikai zóna papságának megtiltja, és még sokkal helyesebbnek, ha mindkettőnek engedélyezi, hogy keresztény lelkiismerete parancsát követve küzdjön a szociális igazságért és az emberi jogokért.

90

Ha már az egyenlő mércénél tartunk, meg szeretném jegyezni, esetleges olvasóim esetleges felháborodását elhárítandó, hogy ugyanazok, akik a vallási vagy egyházi témák szarkasztikus vagy akár csak ironikus kezelésében is a hívők érzelmeinek meggyalázását látják, többnyire nincsenek tekintettel a hitetlenek érzelmeire. Wojtyła úr például globálisan erkölcsstelennek szokta nyilvánítani a materializmust és az ateizmust, és ily módon olyan emberek millióinak becsületét vonja kétségbe, akiket nem ismer, ráadásul szellemi kincsek garmadáját iktatja ki az emberiség értékrendszeréből. Nekem egyébként nincs kifogásom az ilyen gondolkodásmód ellen, ha nem tehet szert monopóliumra, nem küldheti máglyára vagy dutyiba, nem távolíthatja el állásából vagy az iskolából az általa megbélyegzetteket, és ha ő is el bírja viselni, sértettség nélkül, mások lesújtó véleményét vagy gúnyját. (Az én nézeteim egyébként kevésbé sértőek, mint Wojtyła úré, hiszen én sohasem neveztem a hívőket erkölcssteleneknek – csak a lelkiismereti szabadság korlátozása amorális, akár egy magát ateistának valló állam, akár valamely egyház vagy vallási kurzus követi el.)

A katolikus terítői buzgalommal először a börtönben hozott össze a végzet. Soltész Jenő, az 1956-os Keresztény Front elnöke – mint erről beszámoltam már *Emlékezés a régi szép időkre* című nosztralgikus könyvemben – az emberiség teljes történetét a keresztény és a zsidó principium harcának fogta fel. A klasszikus görög-római kultúrában például Szókratész, Platon, Püthagorasz és a sztoikusok képviselték a keresztény szellemiséget, a materialisták, a szofisták, a cinikusok és az epikureusok pedig a zsidó lényegét testesítették meg. Az újkor nagy szellemi áramlatai közül Soltész elsősorban a felvilágosodásra terítette rá a vizes lepedőt – Voltaire-t például többször is lezsidózta –, de nem járt jobban a szabadkőművesség és a marxizmus sem. Mái büszke vagyok rá, hogy magának Marxnak az esetében tünődésre készítettem, ugyanis kezébe adtam a szóban forgó szerző fiatalkorában írott, fölöttébb antiszemita művét, *A zsidókérdéshez* címűt. Ma is látom elképedt arcát, ahogy hangosan idézi: „Mi a zsidóság világi alapja? A gyakorlati szükséglet, a haszonlesés. Mi a zsidó világi kultusza? A *kufárkodás*. Mi a világi istene? A *pénz*. Nos hát! A *kufárkodás* és a *pénz*, tehát a gyakorlati, reális zsidóság alól való emancipáció volna korunk önemancipációja.” És: „A *zsidóemancipáció* végső jelentésében az emberiségnek a *zsidóság* alól való emancipációja.” És: „A zsidók annyiban emancipálták magukat, amennyiben a keresztények zsidókká lettek.” Soltész, aki keresztényszocialista társadalmat akart, hivatásrendi alapon, teokrata irányítással, üdvözülten mosolygott, így olvasta újra és újra a neki oly nagyon tetsző mondatokat, egészen az utolsóig: „A zsidó

társadalmi emancipációja a társadalomnak a zsidóság alól való emancipációja.” Már-már hajlott arra, hogy Marxtól kirángassa abból a bugyborgó pokolbeli üstből, amelyben hite szerint az összes marxisták rotyognak (vagy rotyogni fognak), de sajnos továbblapozott a könyvben, és rögtön a következő oldalon a hegeli jogfilozófia kritikájának bevezetésében azt kellett olvasnia, hogy „a vallás kritikája minden kritika előfeltétele” és „a vallás a nép ópiuma” – így hát sóhajtván becsukta a könyvet, és Marx lelkét visszabocsátotta az üstbe, Diderot és Sztálin lelke közé.

Vajon kimutatható-e lényeges ideológiai különbség Soltész Jenő és Karol Wojtyła alapmagatartása között? Néhány héttel ezelőtt, negyedik lengyel útján – mert Wojtyła úr különösen a hazáját szereti felkeresni, itt felszabadítónak, sőt uralkodónak is érezheti magát, hiszen Milosz gondolatát idézve a „lengyel” és a „katolikus” szó szinonimának tetszhet – hadat üzent a kufárkodásnak, a haszonlesésnek, a pénznek, a fogyasztói társadalomnak, melyet persze ő óvakodik a „zsidó” jelzővel disziteni. Csak azt mondogatja, hogy jelenlegi állapotában az európai civilizáció és kultúra nem keresztény és nem lengyel, a lengyeliségnek nem az a történelmi feladata, hogy felzárkózzon ehhez a civilizációhoz és kultúrához, hanem az, hogy saját ősi képére formálja, megtérítse a Nyugatot. Mivel Európa szellemi lényege már csaknem kétezer év óta a kereszténység, és a lengyeliség a legeurópaibb nemzet Európában, egységes Európa csak úgy jöhet létre, ha a Lengyelországban hagyományosan elfogadott keresztény erkölcsi értékek Európa-szerte érvényesülnek.

Nézem a sok százezer példányban újságpapírra nyomtatott fényképet: Walesa lengyel államelnök mélyen meghajolva, átszellemült arccal megcsókolja Wojtyła úr kezét. Távoli eszmetársítással felrémlik előttem IV. Henrik német császár legendás alakja, aki 1077 hideg januárjában három teljes napon át várakozott alázatos testtartásban, szerzetesi csuhába öltözve – amely alá mindenestre, megbízható történelmi források szerint, meleg pulcsit húzott – Canossa várának kapui előtt, hogy a pápa, név szerint VII. Gergely, kijöjjön hozzá és megbocsásson neki. Még ez a bűnbánó Henrik sem csókolt kezet, ellenkezőleg, a feloldozás birtokában hazament Németországba, hadsereget toborzott, újra átkelt az Alpokon, és lepöccintette a világi ügyek iránt túlzott érdeklődést mutató Gergelyt a pápai trónról. Henrik persze nem lengyel volt, hanem német, vagyis annak az országnak a szülőtte, mely röpke fél évezreddel később Lutherrel kedveskedett a világnak. A meggörnyedő, hunyt szemű Walesa immár nem mint gdanski villanyyszerelő és nem is mint munkászervező, hanem mint államfő a lengyel állam nevében csókolt kezet a pápaságnak. Előzőleg átnyújtotta honfitársának, mint különlegesen szép szál virágot, elnöki vétóját: hatályon kívül helyezte az újonnan elfogadott törvényt, mely a templomokban megtiltja a politikai agitációt. Ez a vétó a legcuppanósabb kézcsóknál is hallhatóbban tudatta a világgal, hogy az egyház és az állam Lengyelországban nem választható szét, és a katolicizmus Lengyelországban a lelkek feletti uralmon túl igényt tart a törvényhozás és a köznapi élet irányítására is.

Lehetséges egyébként, hogy Walesában, a nagy tehetségű realpolitikusból is bujkál valami IV. Henrik ravaszágából. Ugyanis kézcsók ide, kézcsók oda, adós maradt a hön áhitott, második virágszállal: nem nyújtotta át vendégének az abortusz és a fogamzásgátlás tilalmáról rendelkező törvényt, holott erre a jelek szerint korábban már ígéretet tett. Más a kézcsók és a Fekete Madonna tisztelete és a rítusokban való kábult önmegsemmisülés, a pápai jelenlét drogos és sokkos tömeghatása, és megint más a hétköznapi egyre nyomorúságosabb prózája. A tömjén füstje tovaszáll, ebben is különbözik a lakáshiánytól, a munkanélküliségtől, a mindennapok rohamtempóban növekvő gondjaitól. A katolicizmus a legtöbb lengyel számára gyönyörű ünnep, de hétköznapi életükben – noha ezt, gondolom, többnyire nem fogalmazzák meg – szívesebben érvényesítenék nyilvánvaló érdekeiket, mint az elaggott dogmákat. Így válik Wojtyła úr számára a meg nem született életetek védelme presztiziskérdéssé: ha az emberek maguk döntenek el, hogy utódaikat világra hozzák-e vagy sem, akkor előbb-utóbb kiterjeszthetik illetékességüket saját életükre és halálukra is, és az Egyház, mely az egyetlen lehetséges közvetítőnek tudja magát az Egyén és a Mindenség lelke között, munkanélkülivé válik. Ezért védi Wojtyła úr gyakrabban és összehasonlíthatatlanul vehemensebben a meg nem

születettek életét a megszületettekénél. Nemrégiben ültem sokás kenyeret majszolva az esti televízió előtt, néztem az érzéki élvezetek és a magzatelhajtás ellen ágáló Wojtyła urat, majd a harmadik világból érkező képeket, árvíz, tűzhányó, éhínség és járványok, különösen figyelemre méltónak találtam egy még élő eritreai kisfiú arcán a döglegyeket, melyeket már sem neki, sem csontvázszerű édesanyjának nem volt ereje elhessegetni. Verset is írtam erről az élményemről, és most sehogy sem bírom megtartóztatni magam, idéznem kell három idevágó sorát:

*Országról országra járva propagálja
méhmagzatok jogát megszült kinhalálra
talpig hófehérben a Legfőbb Szexszakértő.*

A fent vázolt helyzetet az teszi olyan irgalmatlanul bonyolulttá, hogy Wojtyła úrnak egy döntő kérdésben teljességgel igaza van: a „fogyasztói társadalom”, vagy korszerűtlenebb, de pontos szóval élve: a nyugat-európai demokráciák gazdasági rendszere, a kapitalizmus nem kínál magasabb eszményeket a benne felnövekvőknek. A fejlettebb országokban a múlt század eleje óta nagymértékben finomult a kin, de azért ennek a társadalomnak a központi értéke, melynek napja körül a fennköltebb ideák bolygói forognak, ma is a „pénz”, a „haszonlesés” és a „kufárkodás”. New York utcáin kószálva megdöbbenett, hogy a fülembé csapódó szóforgácsok többsége szám volt – szűk értelmiségi körök belügye mindaz, ami nem kvantifikálható. A gazdag társadalmak el tudják ugyan tartani a magasrendű művészetet, a nem profitorientált tudományt és a különféle humánus – környezetvédő, emberjogi, spirituális, szociális stb. – szervezeteket, de ezek a legkedvezőbb esetben is csak szelídíthetik az uralmon lévők nyers érdekeinek demokratikus törvényekkel alábástyázott parancsuralmát. A szabadság fája ilyen körülmények között a szabad piac talajába bocsátja gyökereit, és ezt csak részben mondom ironikusan. Wojtyła úr a fogyasztói társadalom ellen szónokol egy olyan országban, ahol nincs mit fogyasztani. Márpedig fogyasztani pompás dolog, és emberhez illő, ha válogathatunk az anyagi és szellemi javak között, egyéni szükségleteink sugallatát követve. Ilyen körülmények közt a lemondás is emberhez illő, mert szabad elhatározás gyümölcse. Aki azonban nem fogyaszthat, azt elfogyasztják, ahogy ezt az eritreai kisfiú és a legyek példája bizonyítja. Mivel azonban csak a megtermelt javak fogyaszthatók, belátható időn belül nem küszöbölhető ki a piacgazdaság, mely eddig egyedül bizonyult képesnek a modern társadalmak termelésének és fogyasztásának a megszervezésére. Csakhogy a szabadság, amelyet a piac szül, a farkasok világának szabadsága is, és ebben az összefüggésben a „farkas” szó az élőlények olyan csoportját jelöli, amely közelebb áll a humánusokhoz, mint mondjuk a vegyi fegyverek előállításában érdekelt falkák. Szavaink nagy okok által okolt prostituálódását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az éhenhalatásig menő kizsákmányolást, a gátlástalan fegyverkereskedelmet éppúgy a „szabad” jelzővel díszítjük, mint ideális esetben a sajtót és egyéb emberi jogokat.

Wojtyła úr, mint valami lengyel Szent György, a pártállamsárcánnyal temetetlen hullája, levágott fejei mellől keresztet hadjáratra hívja fel népét. Az igazi Európa: a Kereszt Európája. Lengyelország: a Kereszt hazája. Ne Lengyelország zárkózzon fel Európához, mely a Kereszttel együtt önmagát veszítette el, hanem neki kell Európát magához emelnie. Gyanúm szerint a ténylegesen létező szocializmus legfőbb bűnének nem életképtelenségét és nem is szabadsághiányát tekinti, hanem azt, hogy hamis egyháza és hamis vallása volt. Igaz: meg-megemlíti beszédeiben, mint követendő célt a „piacgazdaság és a szolidaritás egységét”, miközben épít a „szolidaritás” szó jó lengyel hangzására is, de gondolatai nem ennek a vágyott egységnek a csomóit bogozzák, hanem a múltba röpítik vissza, amikor még nem volt kapitalizmus, se kommunizmus, se fogamzásgátlás, tévé, mozi, pornográfia, amikor még mindenki tudta a dolgát, és boldogan élt a Kereszt jegyében kormánykodó Egyház uralma alatt. Mivel ennek a középkori ideálnak a megvalósítását Karol Wojtyła lengyel hivatásnak tekinti, példátlan erővel forrasztaná össze a nemzeti és vallásos hagyományt, ami által a vallás – hadd idézzem ismét Milosz szavait – „társadalmi, konzervatív és konformista hatalommá válik”.

Wojtyła úr programja elől, melynek sarkalatos pontja a múlt átpingálása idillé, a lengyel kato-

licizmus egy másik szülöttjéhez, Witold Gombrowiczhoz menekülök. Szerinte a lengyelek úgy tekintenek a katolikus istenre, mint gyermek az apára, akinek szerető szívvel engedelmeskedni kell. Így maradhat gyermek a gyermek, mert mindazt, ami végérvényes, az Isten-Apára és evilági képviselőjére, az Egyházra háríthatja át. „Ily módon lesz zöld a lengyel világa – zöld, mert értelen, de zöld azért is, mert virulnak rétjei és fái, nem feketék, nem metafizikusak.” És e bevezetés után lebocsájtja az oroszlánbarlangba: „Engem, aki iszonyatosan lengyel vagyok és iszonyatosan lázadok Lengyelország ellen, mindig bosszantott a gyermekem, származékos, megtisztított és jámbor lengyel világ. Ebben láttam Lengyelország történelmi mozdíthatatlanságának, Lengyelország kulturális impotenciájának okát – hiszen Isten vezeti a kezünket. Ezt a kecses lengyel gyermekséget szembeállítottam más kultúrák felnőtt önállóságával. Ennek a népnek nincs filozófiája, nincs tudatos történelme, intellektuálisan olyan lágy, szellemileg olyan félszeg, olyan nép, mely csak »derék« és »tiszteletre méltó« művészetet hozott létre, a folklór ingatag népe, a lírai verskovácsoké, zongoristáké és színészeké, még a zsidók is szétmállottak benne és elhullatták a fogaikat... Irodalmi munkámra az az eszme nyomta rá a bélyegét, hogy kivezesse a lengyel embert a másodlagos valóságból, és közvetlenül a világmindenséggel hozzam kapcsolatba – majd eldől, hogy miként igazodik el. El akartam venni a kedvét a gyermekségtől.” Ezen a ponton megszakítja fejtegetését, mert eszébe ötlük: ő maga is az éretlenség bajnoka, nincs joga ahhoz, hogy kigyógyítsa Lengyelországot gyermekségből olyan érettség kedvéért, melyhez személy szerint neki sem fülük a foga. „Hogy kívánhatom, hogy ne legyenek gyermekek többé, ha én magam is *per fas et nefas* gyermek akarok lenni?” Igen ám, csakhogy Gombrowicz vágya az éretlenségre: vágyakozás a lehetőségek sokaságára. Az érett ember választott már, nem várható tőle meglepetés. Gombrowicz olyan gyermek akar maradni, akitől nem idegen a felnőtté válás egyetlen lehetősége sem. „Egészen komolyan, ha kimondom azt a szót, hogy »gyermekség«, az a benyomásom támad, hogy legmélyebb és még szunnyadó lényegét mondom ki a népnek, mely engem létrehozott. De nem a gyermek, hanem a felnőtt fáradtságos gyermekessége ez.”

Wojtyła úrral ellentétben Gombrowicz pillantása a jövőt kutatja. Szőröstül-bőröstül megtagadja azt a lengyelséget, melynek idillizált képét lengetve Wojtyła úr megindulna az európai civilizáció ellen. Kiindulópontja – mint mindig – a személyiség hitele. „Mert vagy vagyunk valakik, vagy nem – mesterségesen nem állíthatjuk elő magunkat.” A lengyel értelmiség a két világháború közt nem lelki szükségletből hitt istenben, hanem mert a hit erősít; nacionalizmusa sem meggyőződésből fakadt, hanem mert felvállalását az élet szükséges velejárójának tekintette. Esményekhez nem bősője vezérelte, hanem mert azt remélte, hogy szervezőerőre talál bennük. Formát keresett lázasan magának, hogy szét ne folyjon, de mert ezeket az indítékait nem merte megvallani, katolicizmusa, nacionalizmusa, eszmekeggetése öncsalás volt. Ezt az öncsalást ötvőzné tériói pátozzsal Wojtyła úr. Gombrowicz viszont megalkotja az általa megvetett és megtagadott lengyelség ellenképét, és egyszer csak rádöbben arra, hogy ez az antinómia, az eddigi lengyelség megtagadása is lengyel. Szélsőséges individualizmusa ellenére felismeri, hogy énje kollektív alkotás, azt a lengyelséget sűríti magába, amely még nincs. Amit „a felnőtt fáradtságos gyermekességének” nevez, az a lengyel katolicizmusnak és a lengyel nacionalizmusnak, de főként kettőjük egységének elvetése; erre azonban nem valami kész, kialakított világkép alapján vállalkozik, hanem magára hagyatva, saját erőből – csak végső erőfeszítéssel, „fáradtságosan”, a kivivott érettség romjai közül kipillantva fedezhetők fel azok a lehetőségek, amelyek a gyermekesség és az éretlenség fennmaradását biztosítják.

Tudom: némelyest homályosak ezek a fejtegetések, és nemcsak ezeken a lapokon, hanem már Gombrowicznál is. De vannak olyan helyzetek, amelyekben a túlzottan világos perspektíva csak hazug lehet. A *Hamlet* végén bevonuló Fortinbras a régi világ romjain csak a temetésre ad parancsot, és trónigényének bejelentésével egy új világ lehetőségét villantja fel. Shakespeare, ha éppen erre szottyant volna kedve, kellően szép szavakat adhatott volna a szájára, ecsetelhetne volna a beköszöntő új korszak csodáit, de mert maga sem tudta, hogy milyen lesz, becsületből lemondott

erről. Gombrowicz felnőtt éretlensége család nélkül keresi az el nem használt eshetőségeket – éretlensége megmenti attól, hogy válasszon az adott alternatívák között, megőrizheti magát, anélkül, hogy a múlt és a jelen kihívásai elől kitérne, a jövő előre nem látható kínálata számára.

Második bejegyzés

Végre egy terület, ahol ösztöneim és tapasztalataim fellázadnak Gombrowicz indulatai ellen!

A nők.

Számomra a női elem – és ezt most elsősorban nem léhán gondolom, noha persze úgy is – mint halnak a víz. Az írói erőfeszítés: nemzés, létrehozni valami nem létezőt abból, ami vagyok. Az öregedés is azért riasztott hosszú ideig, mert attól tartottam, hogy a szexuális vonzás gyengülésével a világ vonzereje is megcsappan. Ma már tudom, hogy az érzéki alapállás – minden művészet alfája és ómegája – nem okvetlenül a nemzőerő függvénye. A napsütés is lehet érzéki élmény. A világ ellentmondásainak élvezete is. Egyáltalán az élvezet – bármi legyen is a tárgy – kapcsolatba hozható Erösszal. Csakhogy erre nem mindenki képes. Aki például ifjúkorában az erotika egyetlen célját és értelmét a nemi aktusban látja, abban nem fejlődnek ki pánerotikus hajlamok, és sivár világba öregszik bele.

Gombrowicz számára a női szépség csapda és család. A fiatal férfi a szépséget hajhássza, „de alig érinti meg, máris apává válik, és a lány anyává – a lány tehát olyan teremtés, mely megjártassa a fiataltságot, valójában azonban a fiataltság felszámolásának eszköze”. Felfoghatatlan, hogy miként tekintheti Gombrowicz egyedül a férfiakat áldozatoknak: a lány a fiatal férfiban leli meg a szépséget, de alig érinti meg, máris családapává teszi, felelős lényé, akire meghatározott köteleességek hárulnak. A fajjal együtt a társadalom struktúráját plántálja tovább; szépsége, vonzereje csapda és család.

94 Gombrowicz tévedésének gyökere az, hogy egyenlőségelet tesz a társaságbeli nők társadalmi szerepe és természete között. A nők a divat bolondjai és egyben terjesztői is. Jobban kedvelik – mondja Gombrowicz – „a bajszot, mint az arcot, a zakó szabását, mint a mellkast”. De eltekintve attól, hogy a bajszot és a zakó szabását a férfiak szolgáltatják, tehát ők szintén a divat bolondjai, még azt a kérdést is el kellene döntenie, hogy az öltözködésben, művészi giccseben és az illemszabályokban érvényesülő divat milyen érdeket szolgál? Mindez nem a férfítársadalom hazug ideáljainak és hierarchiájának a támasza és egyben a mellékterméke is? Ahogy az egész társadalom ludas abban is, hogy a nők romantikus szerelmük helyett testes ügyvédekkel vonulnak az oltár elé. „A költészetet legalizálni kell, a szerelem az egyházi és világi hatalmasságok engedelmével funkcionál tovább. Ah, milyen esztétikus... de egyetlen kopasz tökfey, egyetlen hájtömb, egyetlen tüdőorsvadásos pofa sem túl ellenszenves neki, minden további nélkül kiszolgáltatja szépségét a rútságnak, és már látjuk is, miként lépked diadalmasan a szörny oldalán, vagy ami még rosszabb, egy olyan férfi oldalán, aki maga a megtestesült ocsmány jelentéktelenség.” Érthetetlen ez az egyoldalú düh, ahogy Gombrowicz mindezekért a rémségekért egyedül a társadalmi életben kiszolgáltatottabb nemet okolja. Maga is érezheti eszmefuttatásai visszásságát, mert gondolatmenetét a teheneslány magasztalásával fejezi be. Királynőnek nevezi, csendes, nem toladó előkelőségnek, akinek eszébe sem jut, hogy visszautasíthatnák: „Te tudod, hogy nem szépséged tesz kívánatosná, hanem a nemed – a férfi, tudod jól, mindig kívánni fogja nőiségedet, még ha ez korántsem esztétikus. Így hát szépséged nem szegődik nemed szolgálatába; nem fél, nem remeg, nem iparkodik, hanem nyugodt, természetes, biztos a győzelmében.” De ha a teheneslány ilyen, akkor a korábban jellemzett nőtipust az érdek, a presztízs és a divat rontotta el. Ez a roncsoló hatás azonban még inkább kimutatható a férfiakon. A férfi mint első számú – vagy egyetlen – családfenntartó ideje nagy részét évszázadok óta bensőleg többnyire elfogadott kényszerek fogságában tölti. A Pénz meg a Politika ma is elsősorban a férfiak ügye. Nem véletlen, hogy a világirodalom legszebb lázadó

Antigonétól Karenina Annaig olyan nők, akiket nem kötött güzsba a Hatalom és a Hivatal követelményrendszere.

Későbbi fejtegetésében Gombrowicz is leszögezi: „...a mai nőiség az undorító, nem a nő. Nem az egyes nő undorító, hanem a stílus, mely kialakult köztük, és amelynek mindegyik aláveti magát. De ki hozza létre a nőiséget? A férfi? Bizonyára a férfi a kezdeményező, de a továbbiakban egymás közt viszik ezt tökélyre, és a csábítás és elbájosítás művészete, mint minden művészet, mechanikusan növekszik és fejlődik.” A nő túlzottan nő manapság, a férfi túlzottan férfi, és Gombrowicz mint író arra törekszik, hogy leleplezze és elrontsa ezt a játékot, kimutassa mesterkéltségét, a stílus hazugságát, és megtalálja a túlbujánzó nőiségű nőben a nőt, és a férfiasságát mindenáron erőltető férfiban a férfit. Mindezek a kiegyenlítő, okos gondolatok azonban az indulatkitörés után következnek – maguk az indulatok, első megfogalmazásukban, kizárólag a nők ellen irányulnak. Szép volna, ha Gombrowiczsal töltendő időm során rájönnék arra, hogy miért van ez így.

Arra azonban máris felfigyeltem, hogy *Operett* című tragikomédiájában, amelyet néhány évvel később írt, Gombrowicz a divat és a konvenció fentebb felsorolt tüneteit egyértelműen a férfivilág számlájára írja. A lány vetkőzni szeretne, de udvarlói vagy inkább: megvásárlói, a férfiak egyre csak öltöztetnék. Flor, a világ divatdiktátora szintén férfi, művészi dilemmáit a színre betörő férfihordák emberellenes divatjai teszik fölöslegessé. Gombrowicz világának koherenciáját mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Napló* gondolatai később művekké formálódnak, és ezek, a megformálás parancsára, korrigálják, ahol szükséges, az okfejtéseket.

— — — —

Az eltorzult női szépségesszménnyel szemben Gombrowicz három maximában foglalja össze nézeteit a szépségről. A második kimondja, hogy a szépség nem alapulhat csaláson, a harmadik szerint pedig szuverénnek kellene lennie. Ezekhez nincs mit hozzátennem. Első tételét szó szerint idézem: „A műalkotásban a szépségnek mintegy szándéktalanul kellene fellépnie, egy másik törekvés mellékhatásaként – diszkrétan és nem tolakodón.” Egyik régebbi írásomban a szépséget az esztétikum speciális határesetének mondtam – most örömmel tölt el ez a megegyezés. Fehér holló a szépség olyan világban, melyet korlátolt érdekek kormányoznak. Az alkalmazkodás ezekhez nemcsak külső kényszer eredménye, hanem belső igénnyé is válik az élet teljességét a bölcsőtől a koporsóig átható totális hazugság következtében, mely a partikuláris érdekeket, ha másképpen nem, hát „végső soron” közérdeknek tünteti fel. Ilyen körülmények közt az egyének, valamint osztályok, nemzetek, vallások, társadalmi rendszerek békés, illetve háborús együttélését egyaránt a hazugság határozza meg, és ehhez járul újabbban a Legnagyobb Hazugság, mely azt akarja elhíttetni velünk, hogy ipari civilizációnk jelentékeny pályamódosítás nélkül fejlődhet tovább, természeti létfeltételeink türelme határtalan. Az ember elcsúnyul, ha tartósan érdekei ellen él. Az eszmények is, mihelyt egyezkedni kezdenek a köznapi élet zökkenésmentes funkcionálását biztosító hazugságrendszerrel, vesztenek ifjonti bájkukból, egyre több sminkkel és egyre sikertelenebbül próbálják elfedni pörnségeiket. Jóhiszeműen a művész csak kamaszkorában menekülhet a Szépséghez. A Szépség fiatal koldusai az egyformásító, bárgyú nevelés, a felnőttek hazug világa elől szökhetnek az ideák, főként az eszményített erotikának: a Szépségnek az abszolútumába, de mihelyt megerősödtek, és kipillantanak ebből a körből, észre kell venniük, hogy ha tovább időznek itt, épp olyan hazugságba bonyolódnak, mint amilyenből menekülni akartak.

Még ha a művész a létező helyett a lehetségest formálja is meg, ahogy Baudelaire követelte: a groteskségnek és a tragikumnak abban a humoros amalgámjában, mely életünket jellemzi, a szépség mint lehetőség: áhitott kivétel, és így is kell megjelennie. A klasszikus ókorban még templomokban és csarnokokban pompázott háromdimenzionálisan, manapság, mint Albertinkát az *Operett* záróje-

lenetében, koporsóban kell becsempészni az emberek közé, ráadásul meztelenül, mert csak csúfítaná mindaz, amit ráaggathatunk.

- - - -

1948 decemberében a Vig és Conti utcában még élő sorfalat alkottak a lányok. Rendszeresen eljártam oda, hogy szemlét tartsak köztük, és hogy – mielőtt összegyűjtöttem magamnak az ehhez szükséges elszántságot – elvesztessem szüzességemet. Ez a megpróbáltatás inkább foglalkoztatott, mint a közelgő érettségi, talán azért is, mert ez utóbbi, mint a végzet, nem függött tőlem.

A lányok közül nem egy öreg volt, elhanyagolt, mocskos beszédű; pusztá látványuk is undorral töltött el, de az undorba kíváncsiság vegyült. Hogyan, hát ezek is kellene valakinek? Bizonyára, hiszen különben mit keresnének itt? Megpróbáltam elképzelni őket, de fantáziám sztrájkba lépett, én pedig menekültem mosdatlan vokativuszaik elől. De menekültem a nagyon kihívó fiatal nőktől is, például az olyanoktól, akik hatalmas mellüket, melyet ruhájukon kívül viseltek, fegyverként meresztettek felém. Ijesztettek a hatalmas, gyönyörű combok, a bőséges, rugalmas fenekék, melyeket a szoknya jó esetben is csak félig fedett el, és még a fiatal, szépséges arcok is riasztottak kifestve. E provokatív nők közül sokat nagyon szépnek találtam – döbbenet tapasztaltam, hogy *túl szépek* ahhoz, amire használni szeretném őket. Ezeken az utcákon abban az időben minden lány húsz forintba került, így hát nem az a félelem gátolt, hogy esetleg nem tudom kifizetni őket – rettegtem agressziójuktól, brutalitásuktól, attól, hogy kinevetnek, mielőtt észreveszik, hogy kezdő vagyok, de kiváltképp az tartott vissza tőlük, hogy éreztem: nem vagyok felkészülve ekkora burjánzásra. Az ilyen nők szolngatását gyötrő lélekkel, de önvád nélkül engedtem el a fülem mellett, tudván, hogy nem sérthetem meg őket, annyival jelentékenyebbek nálam.

96

„Jössz, Szösz?” – ezt egy fekete hajú, karcsú lány mondta, se különösen szép, se csúnya. Belém karolt, mentünk néhány lépést. „Nézd, hogy bámulnak ránk, egészen szép pár vagyunk, nem?” – és rám mosolygott. Éreztem, hogy nem utasíthatom el, hiszen ez – azok után, ami máris történt köztünk – sértés volna, kiváltképpen azért, mert nem olyan kívánatos, mint Júnó-formájú társnői, és ezt mindketten tudjuk. Másrészt nem játszotta meg magát – nem idomult a képeslapok és filmek által propagált konvencionális kurvadvivathoz, izlésből vagy talán mert érezte, hogy így nem volna versenyképes. Fiatal tisztviselőnőnek látszott, illedelmesen lépdelt mellettem, belém karolva, harminc méter kellett megtennünk a kapuig, és ahogy hozzám simult, elragadott a nőisége, boldog voltam. (A szobában aztán véget ért ez a jó érzés, a vénséges, szörnyű szobaasszony, a hipermangános lavór, az ügylet üzleties lefolyása nem engedett teret az idillnek. „Keress meg máskor is – mondta a búcsúzáskor –, Csurri vagyok”, én elvigyorodtam e találó név hallatára, és nem kerestem meg többé, de azért a harminc méterért sokáig hálás voltam neki.)

Eörsi István